

Да разбираме другото?

Мимезисът — възможност при общуване с чуждото

Клаус Р. Шерпе

Темата „мимезисът и чуждото“ изкушава към актуалност: и двете понятия и представи в момента са конюнктурни, и затова моята намеса се отнася до *съвпадението* на мимезиса и чуждото, до тяхната обща културна констелация, представена шокиращо от Франц Кафка в неговия *Доклад за една академия*: като ни имитира, маймуната показва на нас, академиците, колко си приличаме: двусмислието на миметичното, „almost the same but not quite“, както казва културантропологът Хоми Баба¹. *Копието* на академията, което представя маймуната от Централна Африка, е, разбира се, по-въздействащо от самата академия. И същевременно то е страшно, ужасяващо. Може би наистина чуждото като варварско не е било просто по-рано или другаде, а в аудиторията: продукт на цивилизацията, така както и насилието е произведено от цивилизацията, а не е атавистично.

Конюнктурата на категорията мимезис е също двусмислена. „Представената действителност“ в книгата на Ерих Ауербах *Мимезис* изглежда окончателно освободена от повелята за вероятност и истинност, валидна от Готшед до Лукач. Наративите, обвързани чрез мимезиса с реалността, се изместват от технически възпроизведеното безкрайно многообразие от образи и възприятия. Ако в епохата на медиите копията създават и изобразително превъзхождат действителността, „кризата на репрезентацията“ се разраства. Само загатнатото в Аристотеловото понятие за мимезис *techné* се отнася до определяването на предмета, модерно казано, до *performance*. Именно към това мнимо „бяло петно“ в теорията на мимезиса се насочва новосъбуденият интерес към мимезиса в текстовата теория на Пол Рикьор² и в антропологично разширената херменевтика на Волфганг Изер в книгата му *Das Fiktive und das Imaginäre*³. На мястото на съмнителния илюзионизъм на репрезентацията идва ефективното в *презентността* качество на мимезиса: миметичната способност на играта, реактивирането на сетивните и магическите връзки с нещата и действията, които не могат или вече не могат да се формулират в езика. Литературоведът бе искал да замести платоничното, винаги

¹ Homi Bhabha. *The Location of Culture*. London and New York, 1994, S. 86.

² Paul Ricoeur. *Zeit und Erzählung*. Bd. 1, München, 1988.

³ Vgl. Isers Epilog unter dem Titel „Mimesis und Performanz“, 481–503.

моделно извеждане и влагане на значения в текста — според Волфганг Изер — с понятието „мизансцен“: вместо допълване и компенсация на онова, което може да се получи от текста, миметично фантазиране на образи на затвореното, отварянето на текста за „симулакрите на неразполагаемостта“⁴. Въпросът е само дали това антропологизирано (или всъщност реантропологизирано) понятие за мимезис все още съвпада с понятието текст. В херменевтиката на Рикъор „текст“ означава винаги текстова *структура*, а тя означава спасяване на писмото от само ситуативно казаното, гарантиране на значението на текста, което превишава дискурсивното действие.

Наистина антропологията не е непременно наука за текста, макар нейните произведения да се признават в академичните среди само като текстове. Това става още по-ясно в спора на етнологите — и с това стигам до моето второ конюнктурно понятие — това за чуждото. В американската антропология и етнология по този въпрос от 20 години се води много интересна дискусия, която постепенно става известна и у нас, в Германия. Как може да се артикулира етнологичното полево проучване на *чуждата* култура в текста на *собствената* култура? Как чуждите могат да присъстват в един текст, в който те само се *описват*, именно защото *не* присъстват? Това противоречие на етнологичната дейност, което оживено се дискутира в спора „Writing — Culture“, не случайно е насочено към понятието за мимезиса, така напр. в: *Marvellous Possessions* (1991, dt. 1994, „Wunderbare Besitztümer“) от Stephen Greenblatt, *Mimesis and Alterity* (1993) от Michael Taussig и *The Location of Culture* (1994) от Homi Bhabha, книги, към които ще взема отношение в следващото изложение⁵.

В САЩ културните въпроси за етичността и малцинството са първостепенни политически и социални въпроси. Те не могат да бъдат представени, а още по-малко решени, с една „херменевтика на чуждото“, каквато разви межкултурно ориентираната германистика в Германия⁶. В американската етнология дихотомичните модели на свое и чуждо всъщност никога не са били дискутирани като неразрешими противоречия. Вместо това се поставят въпроси за локализиране и прелокализиране на различните култури в тяхното взаимоотношение, за изучаване на прилики и различия в едно културно пространство на интерференция, кръстосване и граничен допир. Интересът към културната *borderline* и *liminal space* активизира сам по себе си жизнено важното откриване на подобното в не-подобното: антропологично-миметичният потенциал, който Волфганг Изер повтаря в своята *литературна* антропология.

В етнологични трудове се експериментира с така нареченото друго („the Other“): *experience as experiment*, както казва Виктор Търнър. В неговата театрална антропология (*From Ritual to Theatre* dt. „Von Ritual

⁴ Ibid. S. 508.

⁵ Няколко превода на по-важните статии са събрани в: Eberhard Berg und Martin Fuchs (Hg.), Kultur, Praxis, Text. Die Krise der ethnographischen Repräsentation. Frankfurt am Main, 1993.

⁶ Dietrich Krusche und Alois Wierlacher (Hg.), Hermeneutik der Fremde, München, 1990.

zum Theater“ (1989), в която той превръща етнологичните проучвания в *workshop*-представления, се прави опит да се намери достъп до ритуала на африканските култури чрез мимическата и жестовата страна на театралната постановка. В този случай мимезисът се отнася към нещо трето: нормално неразполагаемите, свързаните с невидимо знание и предишен опит магически отношения, които надвишават прагматизираните начини на поведение. Наблюдаваната в ритуала „социална драма“ разкрива „културни полета на действие“, които правят подвижна и границата на културното пространство на разбиращия наблюдател.

Изчерпването на миметичния потенциал и неговата културна възпроизводимост в „образи на чуждото“ се засяга и в Грийнблатовите реконструкции на „encounter“, на шоквата, езиково негарантирана среща с чуждата култура, в изследванията на Майкъл Тосиг върху миметичното представяне на белите колонизатори в ритуалите на туземците, в повишената оценка, която мимикрията получава в трудовете на Хоми Баба като подмолна стратегия на управляваната от белия човек етническа култура. Общ за споменатите тук автори е стремежът към разширяване, да не кажем заменяне, на застъпвания от Клифорд Гирц и разпространен и в Германия концепт на една херменевтика на културния текст⁷. „Четенето“ на текста на чуждото трябва да бъде не само алегоризиращо усвояване, не само „участващо наблюдение“, а възвръщане на един културен опит, който миметично прекрачва текста и текстовата метафора на етнологията и едва оттук става способен да възприеме чуждата култура и да общува с нея, респ. да обработи комуникационния срыв между културите.

Учудващо е обаче, че в американската наука очарованието на етнологията, която едновременно снишава и превишава текстовия и езиковия статус (мимезисът като магическо отношение, емоционална ценност и възпроизводителна техника), до голяма степен се позовава на немски авторитети. Това е достатъчно основание да хвърлим пак поглед към тях. В заключение ще скицирам няколко варианта на миметично отношение към чуждото.

Както е известно, в немската литературна и културна история от Лесинг и Хердер през Дилтай и Касирер до Бенямин и Адорно съществува една модерна, посткласицистична традиция в тълкуването на понятието мимезис, която многократно тематизира рецепционното, семиотичното, жизнено-философското, природно-историческото и технологичното прекрачване на границата на миметичната репрезентация. Ще напомня накратко само за Дилтай, Бенямин и Адорно, защото те тримата играят известна роля във водещата американска етнология като „философски антрополози“. *Ethnology of Experience* на Търнър се отзовава възторжено за девиза на Дилтай, формулиран в *Der Aufbau der geschichtlichen Welt in*

⁷ Clifford Geertz. *Dichte Beschreibung*. Frankfurt am Main, 1987.

den Geisteswissenschaften: „Структурните взаимосвързки се преживяват“, за опита да се привърже съзнанието отново към сферата на виталното чрез понятието структура на преживяването. Протестът на Търнър против етнологичния функционализъм и структурализъм, изразен в понятието възсъздаващо преживяване, има вероятно своето съответствие в критиката на историзма и позитивизма от страна на Дилтай. Представата на Дилтай за разбирането на неща, които модерният човек не може да преживее (напр. „религиозни състояния“) чрез беглото прочитане (значи в дискурс) на документи, сведения и хроники от миналото, има характера на миметично повторно преживяване „с такава взривяваща сила, с такава енергия, сякаш се касае за живот или смърт.“⁸ Дилтай не отбелязва теоретическата невъзможност за „преживяване“ (създаване на представа чрез събирателно четене на писмени документи), както и не разсъждава по въпроса — и с това стигаме до Валтер Бенямин — че „структурата на преживяването“ се нуждае от медиум, в който може да се прояви — от езика.

В своето *Учение за подобното (Lehre von Ähnlichen)* и във втория му вариант — статията *За миметичната способност (Über das mimetische Vermögen)*, Бенямин разглежда човешката способност за произвеждане на подобия⁹. Неговата представа за „несетивното подобие“ на езиковите знаци и свързаната с него загуба на опит напомня за това, че в старите предания е съществувала „сетивна образност, миметичен предметен характер.“¹⁰ От значение за етнологията е мисълта, че мнимата примитивност и ирационалност на така наречените първобитни народи се състои в загубената в нашия език способност да се разбират „магическите съответствия“: трябва да знаем, че „в нашите възприятия не притежаваме повече онова, което някога е позволявало да се говори за подобие между констелацията на звездите и човека.“¹¹ Високо оценената тук магия на общуването, загубена в абстрактния език, няма нищо общо с оноματοпоетичното схващане за езика, с онтологичния копнеж по естествените знаци; тя по-скоро също има предвид *структура*, миметично отношение — в рецепцията на американския етнолог Тосиг — съответстващо подобие на неподобни неща и процеси и способността да се усети тяхната скрита, често пъти плашеща взаимосвързка.

Не назадничаво, а истински модерно етнологично съзнание вижда Тосиг в теорията на Бенямин. Беняминовият начин на мислене и писане се състои именно в това да се разпознаят отличителните белези по повърхността на нещата и чрез това търсене, откриване и събиране да се посочат съответствия и прилики. Етнологът на Тосиг по образец на Бенямин не е екзотист (любител на екзотиката), а човек от метрополията. Феноменът на разсейване в модерния голям град с неговия транспорт,

⁸ **Wilhelm Dilthey**. Gesammelte Schriften, Bd. VII. Leipzig und Bremen, 1942, S. 215.

⁹ **Walter Benjamin**. Gesammelte Schriften, Bd. II, 1. Frankfurt/M, 1980, S. 204–213.

¹⁰ *Ibid.*, S. 205, 206.

¹¹ *Ibid.*, S. 207.

стокообмен, реклама и медиален трансфер насочва вниманието обратно към физиономичните аспекти на многото малки и съществуващи изолирано едно от друго явления на ежедневието. Под рубриците *Tactility and Distraction* и *Homesickness and Dada*¹² Тосиг се позовава на немския авангард от 20-те години заради неговото реактивизиране на осезанието и другите сетива на едно ново *магическо* чувство, което идва на мястото на старото магическо чувство на ореола, религията и култа. Разрушаването на мистичността и обаянието на живота в модерния свят се компенсира от сили, свойствени на новите възпроизводителни и възприемателни техники, които Бенямин обобщава под ключовото понятие „оптически несъзнателно“¹³. Докато съзерцанието представлява академичната сила на интерпретацията, чрез която във формата на алегоризиращо тълкуване се осмисля обикновеният външен свят, миметичната сила на възпроизвеждането и сетивното възприятие (Aesthesis) се отдава на своего рода събирателно четене на ежедневно разсейване, което се предлага на осезаващите очи. И именно тук, с това възприятие — според нюйоркския етнолог, работещ като изследовател в Колумбийския високопланински масив — би трябвало да се въоръжи етнологията, а не с архива на херменевтичното и колониалистичното осмисляне на чуждото. Създаването на нова чувствителност у етнолога в големия град би било условие за това той да може миметично да се приближи до чуждия предмет на своето изследване на нивото на опита от модерната метрополия.

Без да проявява особен интерес и ангажираност към чужди култури, Адорно е подчертавал винаги пред своите последователи: не е възможно да се игнорира модерният свят, там, където това стане или привидно стане, както в немския XX век, последиците са катастрофални. Приписаният от Адорно на Валтер Бенямин „тесен допир с материално близкото“ — както Тосиг формулира: „thought presses close to its objects, as if through touching, smelling, tasting, it wanted to transform itself“¹⁴, крие опасността от прекален сенсуализъм. В основополагащите си мисли за мимезиса в *Ästhetische Theorie* (*Естетическа теория*), Адорно подчертава неговата амбивалентност. Несъзнателното миметично отношение към нещата крие опасността от загубване и саморазрушение на субекта (случаят на екзотиста сред колониалистите). От друга страна, мимезисът, разбираан като оприличаващо превръщане, уподобяване и вживяване, е силата, изобразяваща човешкото въобще. Като изобразителен подход към сетивния свят, мимезисът е най-важната съставка на естетическия опит. В естетическия опит субектът може да се сблъска с поразяващи явления, непонятни и все пак определени, които трудно се поддават на

¹² Michael Taussig. *The Nervous System*. New York, London, 1992, S. 141–182.

¹³ Walter Benjamin. *Das Kunstwerk im Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit*. — In: Benjamin, *Gesammelte Schriften*, Bd. I, 2. Frankfurt/M, 1980, S. 500.

¹⁴ Theodor W. Adorno. *Charakteristik Walter Benjamins*. — In: Adorno: *Prismen*. Frankfurt am Main, 1955, S. 294.

Taussig: *The Nervous System* (Vgl. Anm. 12), S. 145.

организиране и локализация¹⁵. В етнологичната литература представата за съгъстване на естетическия опит в момент на сътресение на културните модели играе важна роля („Liminal space“, „first contact“). Когато напр. Стивън Грийнблат, пишейки, преоткрива историческите сцени на завладяването на Америка, той разбира антропологичното състояние на удивление, на учудване или на ужас преди всичко като естетически шокосен момент: светкавичният досег с неопределеното на чуждата култура активизира откриването на подобия и съответствия. Миметичният опит в ситуацията на „encounter“ е, разбира се, особено амбивалентен: въздействието на удивлението и учудването в борбата за надмощие означава нагаждане и подчинение¹⁶.

От казаното дотук ще изведе в заключение (малко прибързано) четири варианта на миметично отношение в общуването с чуждото: сенсуалистично, диалогично, технологично и катастрофично. Няколко забележки към тях.

Сенсуалистичният вариант на мимезиса е определено основният във възприемането на чуждото, тъй като той е от значение в отношението към устните култури на така наречените първобитни народи и позволява или поне обещава едно телесно обвързано, невербално общуване. Не случайно теоретици и литератори възлагат на тази форма на мимезиса своите утопични надежди, отнасящи се до сферата на собствения културен опит. Не искаха ли сюрреалистите да докоснат „сърцето на нещата“ посред големия град? Мисленото по аналогия на детското подражание съответствие между собственото тяло и това на другия (на възрастния, на чуждия) става мечтана цел, когато миметичният процес на „нагаждане“ и „оприличаване“ към другия се схваща като противоположност на цивилизационно неизбежното инструментално поведение: „Миметичната способност може да възприеме и обработи противоречивости, различни степени на интензивност, без да ги впряга в една биполярна логика. Несъвместими неща могат да съществуваат и да се усвоят миметично, без това усвояване да налага устройването на определен ред.“ (Кристоф Вулф¹⁷) Загатнатото тук от един представител на педагогическата наука превъзходство на миметичната способност спрямо логическото познание винаги присъства в етнологичните експерименти. (Любопитно надничашият поглед на Клифорд Гирц към туземеца, приспособената към движенията на тялото синхронна камера на Жан Руш при снимане на ритуала.)

Сенсуалистичният мимезис играе главна роля в много литературни текстове, чиято тема е чудесното приобщаване към чуждото. Така напр.

¹⁵ По този въпрос и изобщо за историята и теорията на понятието мимезис ср.: **Gunter Gebauer** und **Christoph Wolf**, *Mimesis. Kultur – Kunst – Gesellschaft*. Reinbeck bei Hamburg, 1992.

¹⁶ **Stephen Greenblatt**. *Wunderbare Besitztümer*. Berlin, 1994, besonders das Kolumbus-Kapitel, S. 87 ff.

¹⁷ **Christoph Wulf**. *Ästhetische Wege zur Welt. Über das Verhältnis von Mimesis und Erziehung*. – In: Dieter Lenzen (Hg.), *Kunst und Pädagogik*. Darmstadt, 1990, S. 168.

в текста от дневника на Петер Вайс, описващ един сън: „Аз бях там, на някакъв остров като че ли... как да обясня, не знаех езика, и все пак токущо ми се беше отдало да се разбере, беше в някаква бедна, селска област, може би арабска или тихоокеанска, аз бях успял да говоря с жените, с мъжете, какъв вид щастие беше това? То беше телесно, беше свързано със звуци, с особен глас, който успях да издам, можех да пея, по нечуван дотогава начин... това се разиграваше между абсолютно непознати понятия... при това през цялото време невероятното очакване, че ще се разбере, ще се науча да разбирам.“¹⁸ Текстът на Вайс на сън се отдалечава от постулата на Адорно: „Там, където човекът се стреми да бъде като природата, той същевременно се отвръща от нея.“¹⁹ Това изречение има предвид принудителното нагаждане на човешката природа към целесъобразно рационалната организация на предметния цивилизационен свят. Бенямин и след него Тосиг обаче не приемат присъдата на Адорно. Според тяхното мислене и етнологичния опит сънят на литератора би трябвало да бъде преводим обратно в света на метрополията и оттук миметично да активизира сетивното съответствие с чуждото.

Диалогичният вариант на мимезиса — приближаване към чуждите в разговор, в интервю, което обаче може да бъде само „репрезентирано“ като диалог в текста на етнолога — диалогичният вариант на мимезиса е спорен като научно-изследователски замисъл. Участие на другия в собствения текст или дори предположението за множество авторство е вероятно също една утопия на теоретици и литератори, изпълнени с гузна съвест спрямо чуждата култура. Това става ясно веднага когато представената по западен образец диалогична ситуация на общуване се потърси при чуждите и се изследва като *инсценирана от тях*. В тая връзка в книгата си *Mimesis and Alterity* Майкъл Тосиг обръща внимание на възникващата в миметичното действие магия на приликата. Вместо да искат да влязат в разговор, индианците от племето куна в Средна Америка привличат белия човек в своя ритуал²⁰. Образната сила на миметичното говорене и изобразяване (при липса на писмо) възплъщават превишаващите човешки ръст куна-фигури. Тези фигури, поставяни за защита от зли духове, представляват почти без изключение европейски типове, по облекло — от XVII или XVIII век. В центъра на тези защитни ритуали през 40-те години е била намерена статуя на генерал Дъглас Мекартър висока седем фута. Тосиг тълкува тези обичаи като миметичен израз на контакта с белия човек (*mimic of the white man*), с който се прави опит да се включи миметичното отношение като момент на съпротива — миметичното мислене създава прилики с невидимото и непонятното, с боговете. Надмощието на белите се побеждава в магическата представа, че копието придобива власт над копираното. Между другото трябва да отбележим, че ограничаването на мимезиса до мимикрия — в европейското разбиране

¹⁸ Peter Weises. Notizbücher 1971–80. Bd. 2, Frankfurt am Main, 1981, S. 743 f.

¹⁹ В тази връзка срв.: Wulf, Ästhetische Wege (Anm. 17), S. 162.

²⁰ Michael Taussig. Mimesis and Alterity. New York, London, 1993, 1–8.

свеждане на духовния принцип до физиологичен²¹ — в чуждите култури в никакъв случай не се подценява. Подобна културна констелация е заснел Жан Руш в своя етнологичен филм *Les Maîtres fous*²². Днес вече несъществуващото племе хаука в Западна Африка в своите заклинателни ритуали приема образа на колонизаторите. Те възплъщават силите на модерната колонизация (правителство, войска, техника, медицина). Във формата на една магически вдъхновена мимикрия се онагледяват прийоми на властта на европейците и с това се внушава тяхната уязвимост. Хоми Баба определя мимикрията по отношение на белия човек като съществен момент на съпротива, като поле на действие и междинно пространство в борбата за надмощие²³, като непрекъснато обновявана импровизирана стратегия, която както създава, така и поставя под въпрос общуването с колонизаторите, която във всеки случай обаче неутрализира пропитото със собствен интерес предложение за диалог на европейските културтрегери.

Един *технологичен вариант* на мимезиса доминира в западния свят, откакто културният процес на създаването на образ (на другия, както и на всичко останало) стана разбираща се от само себе си репродукционна техника, в която междувременно участват и не дотам чуждите култури по целия свят. (Телевизорът на площада за тържества в джунглата и на събранието на старейшините.) От прозренията на Бенямин насам днес е ясно, че разполагаме не с изразителна способност, а със симулакри на културите, на което се основава културната икономия или — както казва Грийнблат — „миметичния капитал“. Антропологичните ценности и естетически отсенки, които познаваме от изкуството и литературата и които обичаме да свързваме с „чуждите светове“ (чудесното, удивителното, ужасът, впечатленията за възвишеност и пр.), се описват в книгата на Грийнблат *Wunderbare Besitztümer* като елемент на движението на „миметичния капитал“: мимезисът като културно възпроизводствено отношение, в което мислените за чужди страни и култури и приложените към тях образи и представи придобиват облик от гледна точка на метрополиите и в условията на постколониалното разпределение на силите. Към това в постколониалната епоха се прибавят и „writing“ и „viewing back“ (изследователски наблюдаваният туземец може от своя страна да насочи камерата към наблюдателя изследовател). Медийно-технически реториката на учудването може да циркулира като „миметичен капитал“ също така, както произведената напр. във филмовото въображение магия на подобие.

Разкриването на *катастрофичния* при тези условия *мимезис* започва да се проявява в литературата и изкуството от началото на модерна епоха в някои уникати на литературата, за които си спомняме заради самите

²¹ So bei Gebauer und Wulf. Mimesis (vgl. Anm. 15), S. 13.

²² Hierzu. Die Stärke der visuellen Anthropologie. Ein Interview mit Jean Rouch. — In: M. Friedrich, A. Hagemann-Doumbia et al. (Hg.), Die Fremde sehen. Ethnologie und Film. München, 1984, 55–72.

²³ Homi Bhabha. Of Mimicry and Man. — In: Bhabha, Location of Culture (Vgl. Anm. 1), 85–91.

тях (а не заради лесната им възпроизводимост). *Сърцето на мрака* на Джоузеф Конрад показва неповторимо покоряващото докосване до „ужаса“ в сърцето на Африка, за който няма език на превод. Неговият разказ изобразява поражението на най-изтънчената чувствителност спрямо чуждото чрез самото чуждо и прекъсването на всякаква комуникация просто поради несравнимото надмощие на чуждото, което довежда белия човек до лудост. Останалият жив разказвач трябва да преразкаже тази страшна история в родната Англия във формата на „white lies“.

Франц Кафка, един още непознат етнолог, с чиято маймунска мимикрия пред академията започнах моите разсъждения, разказва пред своята читателска публика за въображаемата текстова продукция на един индианец, която загубва образа на индианеца, създавайки го: обратният ход на чуждия към неговия създател, ужасяващата представа да трябва да живееш без копие в чуждия. Нямам повече индианец, представа толкова ужасяваща, колкото и ужасът на Петер Шлемил, че трябва да живее без сянката си...

„Желанието да бъдеш индианец“

Да бъдеш индианец, винаги нащрек, на галопиращ кон, високо във въздуха, да потреперваш над треперещата земя, докато отпуснеш шпорите, защото няма шпори, докато хвърлиш юздите, защото няма юзди, и едва съзрял пред себе си земята като нискоокосено поле, да бъдеш вече без конска шия и без конска глава²⁴.

Превод от немски Анастасия Деспотова-Цандер

Статията на Клаус Р. Шерне е отпечатана в списание „Neue Rundschau“ 1996, Н. 1, S. 36-46, под заглавие Das Andere verstehen? Mimesis – ein Vermögen beim Umgang mit dem Fremden.

²⁴ **Franz Kafka**. Erzählungen. Wulf, Frankfurt am Main, 1983, S. 34 f.; **Philippe Despaix**. Das wilde Erzählen. — In: Lettre International, Н. 28, 1995, 81–83.